

A területi nyelvváltozatok nyelvhelyességéről

A magyar nyelv és irodalom tantárgy tanítását szabályozó legfőbb köznevelési dokumentumok mindegyike hangsúlyozza a köznyelvi normát követő nyelvhelyesség jelentőségét: megjelenik a kerettantervekben és az érettségi vizsgakövetelmények között egyaránt. A tanulmány első fele ezeket az előírásokat veszi számba, majd a nyelvhelyesség értékelésével kapcsolatos nehézségeket a gyakorlatban, különös tekintettel a nyelvi területi változatosságból adódó alaktani-mondattani jellegzetességekre, amelyek a maguk normája szerint szintén „helyesek”. A dolgozat arra kíván rávilágítani, hogy a többenormájú (szociolingvisztikai) szemlélet, valamint a nyelvi és regionális sokszínűséget elfogadó attitűd csak akkor közvetíthető hitelesen, ha a pedagógus nem csupán fonetikai és lexikai, hanem szintaktikai kérdésekben is tekintettel van a tanuló nyelvi hátterére, anyanyelvváltozatára, és annak figyelembe vételével, kellő körültekintéssel értékeli szóbeli és írott munkáik „nyelvi igényesség”-ét.

A jelenleg érvényes, a 2020-as NAT-hoz illeszkedő kerettantervek közül elsőként az általános iskolák felső tagozatára vonatkozó szabályozás foglalkozik a kérdéssel. Az 5–6. évfolyamos tanulók számára kijelölt cél (többek között) a magyar nyelv „helyes” használatára való törekvés, a 7–8. évfolyamosok számára pedig az, hogy „írásban és szóban helyesen és pontosan, a magyar nyelv szabályai szerint fejezzék ki magukat” (W1: 17). A „nyelvhelyesség” szóval először a gimnáziumok 9–12., illetve 7–12. évfolyama számára készült kerettantervben találkozunk (a hat évfolyamos képzésben a gimnáziumi szakaszra, azaz a 9–12. évfolyamra vonatkozóan). Itt a cél az, hogy a tanulók ismerjék a nyelvhelyességi szabályokat, „[a]lakuljon ki nyelvhasználati igényességük. Legyen elemi elvárás számukra – önmaguktól és másoktól is – a pontos és a magyar nyelvhelyességi szabályokat betartó szövegalkotás” (W2: 1 és W3: 21). A szakiskolák számára készült kerettantervben az egyik kiemelt fejlesztési feladat a „köznyelvi normának megfelelő kommunikáció igényének felébresztése és gyakorlása” (W4: 5).

E célokhoz igazodnak értelemszerűen a köznevelési folyamat kimeneti szabályozói is. A magyar nyelv és irodalom tantárgy 2017. májusi-júniusi vizsgaidőszaktól érvényes érettségi vizsgakövetelményei szerint az írásbeli szövegalkotás során a köznyelvi norma alkalmazása az elvárt (W5: 5). Ezzel összehangoltan a középszintű érettségi vizsga javítási-értékelési útmutatója szerint a műértelmező szövegalkotási feladat nyelvi igényessége, amely a feladat pontszámának negyedét teszi ki, szintén „a köznyelvi normának való megfelelés” mértéke szerint pontozandó (l. pl. W6: 6). A nyelvhelyességet tekintve 10–8 pont szerezhető akkor, ha a tanuló a megfelelő nyelvi regisztert használja, megfogalmazása és mondatszerkesztése választékos, világos, és csupán néhány kisebb nyelvi bizonytalanság észlelhető a dolgozatban. 7–6 pont szerezhető olyan nyelvi, nyelvhelyességi hibák esetén, amelyek az értelmezést nem befolyásolják, 5–3 pont súlyosabb hibák, pontatlanságok, bizonytalanság esetén. 2–0 pontot ér a dolgozat nyelvi igényessége, ha a nyelvhelyességi hibák a megértést alapvetően gátolják, a mondatszerkesztés szegényes, széteső. Szó esik még az útmutatóban a nyelvhelyességről az érvelő vagy gyakorlati szövegalkotási feladat általános értékelési szempontjainál: a feladatra kapható tíz pontból legfeljebb három szerezhető többek között akkor, ha „[a] szöveg nyelvhelyességi szempontból kifogástalan” (W6: 10).

A fent idézett sorok világos követelményrendszert írnak elő a pedagógusoknak a tanulók ez irányú ismereteinek bővítésére, nyelvhelyességük értékelésére és hibáinak javítására, ám a gyakorlatban több bizonytalansággal szembesülünk e téren. Míg sok nyelvtani sajátosságról egyértelműen eldönthető hibás volta, számos olyan jelenség előfordulhat a tanulók nyelvhasználatában, amelyek regionális eredetűek. Noha a gimnáziumi képzés kerettanterve köznyelv és nyelvjárás, illetve a regionális köznyelv eltéréseinek felismertetésére is hangsúlyt fektet (vö. pl. W2: 31), ez egy országos felmérés eredményei (vö. pl. PARAPATICS 2020: 65–75) és a tapasztalatok szerint ritkán történik meg a gyakorlatban is. Sok tanuló segítség nélkül marad azt illetően, hogy megnyilatkozásuk hibásnak jelölt elemei miért azok, hogy melyek erednek nyelvjárási háttérükből (ha vannak ilyenek), és melyek valóban helytelenek. Ezek elkülönítésének a jelentősége abban áll, hogy a regionális eredetű nyelvhasználati sajátosságok pusztán kijavítása további magyarázat, tudatosítás nélkül ellentmond a másik anyanyelvi témakör keretében tanultaknak a területi nyelvváltozatok értékességéről és megbecsüléséről. Ha a diákok azt tapasztalják, hogy a nyelvérzékük szerint helyes jelenségeket a feleletekben, dolgozatokban nyelvhelyességi hibaként kezelik, és emiatt teljesítményük pontokban és jegyben mérhető értéke kisebb, akkor hiába igyekeznek tanáraik arra nevelni tanítványaikat, hogy büszkén vállalják nyelvjárási háttérüket, illetve tolerálják másokét.

Felmerül a kérdés, hogy a szabályozó dokumentumokban bemutatott elvárások mennyiben hátráltatják a többnormájú szemlélet elterjedését a pedagógiai gyakorlatban, továbbá hogy mennyire zárja ki az elméletben tiszteletben tartandó nyelvjárások helyességének a koncepcióját az, hogy a kerettantervek és a vizsgakövetelmények szerint a szövegek nyelvi igényessége kizárólag a köznyelvi normának való megfele-

Számos olyan jelenség előfordulhat a tanulók nyelvhasználatában, amelyek regionális eredetűek.

lés mértékétől függ. Kérdéses az is, mennyire befolyásolja egy tanuló írott vagy szóbeli megnyilatkozásának, illetve abban egy regionális háttérű nyelvi jelenségnek – legyen az fonetikai, szintaktikai vagy lexikai – az értékelését (vagy egyáltalán felismerését) az, hogy az értékelő pedagógusnak van-e nyelvjárási háttere, és ha igen, ugyanaz-e, mint az adott tanulónak. Például: egyforma megítélés alá esik-e a magyar nyelvterület különböző részein a *jösztok*, az *idősebb tőlem*, a *nem-e főzöl* és a *meg-e főtt már*, a *kell lesz*, a *haza kell menjek* és a *haza kellék menni* (vö. pl. HEGEDŰS 2009; É. KISS 2009; átfogóan: HEGEDŰS 2001a)? Az *idősebb tőlem* esetéhez hasonlóan számos más vonzatstruktúrával kapcsolatban is megfigyelhetők területi különbségek, létezik például *bízik valamihez*, *megérkezik valahol*, *hisz valamihez*, *elmegy valakinél*, *könyörög valamin*, *álmodik valamivel*, *csodálkozik valaminek*, *rokon valakihez* (vö. HEGEDŰS 2009: 167). Vajon minden pedagógus egyformán kijavítja ezeket és a fentieket, ha egy dolgozatban találkozik velük? Az idézett dokumentumok alapján ezt kellene tenni, régiótól függetlenül. A gyakorlatban viszont az is előfordul, hogy egy tanár nem javítja ki azt az egyébként a köznyelvi normától eltérő jelenséget, amely számára, a saját környezetében természetes, és esetleg felsőfokú képzése során sem derült ki, hogy az valójában nem köznyelvi alak (a dialektológia helyzetéről a felsőoktatásban l. KISS 2015). Könnyebb észrevenni a standardtól különböző alakot akkor, ha az nem része az illető tanár idiolektusának, például ha valaki a szocializációja helyszínétől eltérő településen helyezkedik el pedagógusként, vagy ha egy diák az ország másik feléből érkezik az iskolába. Mindezek fényében tehát könnyen következtelné, szubjektívvá válhat a feleletek és a dolgozatok nyelvi szempontú értékelése.

Számos „nyelvhelyességi hibá”-t eredményezhetnek (a köznyelvi normához viszonyítva) az alaktani regionalizmusok is. Bizonyos régiókban különbözhet például a birtokos személyjel alakja (pl. *ablaka* vagy *ablakja*), a névszóragozás, az ikes ragozás megléte és mértéke, az igejelek alakja – az úgynevezett „suksükölés” például a székellyel nyelvjárásban általánosnak tekinthető (vö. HEGEDŰS 2001b: 356–357). Az egyik leggyakoribb nyelvhelyességi hiba: az inesszívuszi (-*ban/-ben*) és az illatívszívuszi (-*ba/-be*) helyhatározóragok használatával kapcsolatos bizonytalanság is részben regionális hátterű. A magyar nyelvjárásokban ugyanis meglehetősen ritka a *-ban/-ben* alak használata: *hol?* kérdés esetén is a *-ba/-be* jellemző (i. m. 358). Ez azzal is magyarázható, hogy az inesszívuszi formát záró nazális gyenge fonetikai helyzetben van, ami beszédben könnyen redukálódik (vö. még SINKOVICS 2011: 49). Miután sokak számára az *n* nélküli alak a természetes mindkét rag formájaként, a bizonytalanságból olykor hiperkorrekt (túlhelyesbített), tehát újfent hibás alakok is születnek (pl. *Matyi szerelmes Anikában*) (a kétféle helyhatározórag köznyelvi használatának gyakorlásához l. pl. PARAPATICS 2018: 38–40).

Diákok anyanyelvi versenyen (Reiser György Lukács felvétele)

A rövid áttekintés zárásaként a következőket hangsúlyozom: a tanulmány nem a standard magyar nyelv szabályainak iskolai tanítása ellen érvel, hanem rávilágít a köznyelvi normához való igazodás kizárólagosságára és a területi nyelvváltozatok megbecsülésére törekvő nevelési elvek közötti ellentmondásra. A nyelvjárási mondat- és alaktani jelenségek létezésének a tudatában és adott esetben az egyes jelenségek regionális voltának a tudatosításával jóval hatékonyabban fejleszthető a tanulók anyanyelvi és metanyelvi kompetenciája, miközben a szociolingvisztikai szemlélet is hitelesen, nem csupán az elmélet szintjén jelenik meg a tanórán. A teljesség igénye nélkül felsorolt példák a köznyelvi norma szerinti nyelvhelyesség megítélésének összetettségé-

gére figyelmeztetnek, és arra, hogy a tolerancia és az objektivitás eléréséhez elmélyült dialektológiai ismeretekre és körültekintő pedagógiai értékelésre, adott esetben pedig az értékelési gyakorlat átgondolására van szükség.

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A szerző a tanulmány elkészítésekor a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjában részesült.

Irodalom

- Hegedűs Attila 2001a. A nyelvjárási mondattani jelenségek. In: Kiss Jenő (szerk.) 2001: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 362–374.
- Hegedűs Attila 2001b. A nyelvjárási alaktani jelenségek. In: Kiss Jenő (szerk.) 2001: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 351–361.
- Hegedűs Attila 2009. Egy kísérlet a nyelvjárások mondattani alapú elkülönítésére. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): 2009. *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 163–174.
- Kiss Jenő 2015. A magyar dialektológiáról tudományszociológiai megközelítésben. *Magyar Nyelv* 111, 4: 385–394.
- É. Kiss Katalin 2009. Nekem el kell menni/el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el kelletk menni. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): 2009. *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba, 213–228.
- Parapatics Andrea 2018. *Nyelvjárástani munkafüzet*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Parapatics Andrea 2020: *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés. Tények, problémák, javaslatok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Sinkovics Balázs 2011. *Nyelvi változók, nyelvi változások és normatív szabályozás*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/828/1/sinkovics_phd_dissz.pdf (2021. 04. 13.)
- W1 = Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyamára. Magyar nyelv és irodalom. https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8 (2021. 04. 13.)
- W2 = Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyamára. Magyar nyelv és irodalom. https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (2021. 04. 13.)
- W3 = Kerettanterv a gimnáziumok 7–12. évfolyamára. Magyar nyelv és irodalom. https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_7_12_evf (2021. 04. 13.)
- W4 = Közismereti kerettanterv a szakképző iskolák számára. Kommunikáció – magyar nyelv és irodalom. https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_szakkepzes/kozismereti_kerettanterv_szakkepzes (2021. 04. 13.)
- W5 = Magyar nyelv és irodalom. Részletes vizsgakövetelmények. Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2017/magyar_nyelv_es_irodalom_vk.pdf (2021. 04. 13.)
- W6 = Magyar nyelv és irodalom középszintű írásbeli vizsga. Javítási-értékelési útmutató. 2020. május 4. Emberi Erőforrások Minisztériuma. https://dload-oktatas.educatio.hu/erettsegi/feladatok_2020tavasz_kozep/k_magyir_20maj_ut.pdf (2021. 04. 13.)